

REVELATIO
RELIGIE ȘI ȘTIINȚĂ

Valentin Teodorescu este în momentul de față doctorand în domeniul filosofiei religiei la Universitatea „Johann Wolfgang von Goethe” din Frankfurt am Main, Germania. A studiat teologia (Master of Theological Studies) la „Beeson Divinity School” din Birmingham, AL (USA) și filosofia la Universitatea „Al. Ioan Cuza” din Iași, unde și-a finalizat studiile cu un doctorat în domeniul filosofiei științei. A publicat cartea *Conceptul de incomensurabilitate în filosofia lui Thomas Kuhn* (Editura Alfa, Iași), articole în diverse reviste românești și internaționale – printre care *Revista de Filosofie* (Editura Academiei, București) și *Kierkegaard Studies Yearbook* (De Gruyter Verlag, Berlin) –, și studii filosofice în diverse volume colective apărute la edituri din România și SUA.

Valentin Teodorescu

**ÎN TRE DUMNEZEU ȘI
MONSTRUL ZBURĂTOR
DE SPAGHETE**

**Argumentele lui Alvin Plantinga în
favoarea existenței lui Dumnezeu**

Editura Ratio et Revelatio

Oradea

2017

Redactor: Otniel Vereș
Coperta: Dan Ichimescu
DTP: Dan Ichimescu

Copyright © 2017

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
TEODORESCU, VALENTIN

**Între Dumnezeu și Monstrul zburător de spaghete : argumentele
lui Alvin Plantinga în favoarea existenței lui Dumnezeu / Valentin
Teodorescu. - Oradea : Ratio et Revelatio, 2017**

Conține bibliografie
ISBN 978-606-8680-62-0

Editura Ratio et Revelatio, Oradea
str. Sofiei, nr. 3, Bihor, România, 410183
e-mail: office@ratioetrevelatio.com

www.ratioetrevelatio.com

Cuprins

Cuvînt înainte	7
Introducere	11
1. Posibile contestări filosofice ale oportunității demersului plantingian	27
2. Perspectiva asupra teologiei naturale din lucrările timpurii*	35
2.1 Argumentul cosmologic	37
2.2. Argumentul ontologic	41
2.3. Argumentul teleologic	42
3. Argumentul ontologic în lucrările din perioada mediană*	47
4. Perspectiva asupra teologiei naturale din scrierile recente	59
4.1 Argumentele metafizice: argumentele sugerate de <i>intenționalitate</i> , de <i>colecții</i> , de <i>numerele naturale</i> și de <i>concepțe</i>	62
4.2 Argumentul sugerat de constantele fizice ale universului	67
4.3 Argumentul teleologic naiv	72
4.4 Argumentul sugerat de statutul epistemic pozitiv al opiniilor	73
4.5 Argumentul sugerat de confluența dintre funcționarea corespunzătoare și nivelul de încredere	107
4.6 Argumentul moral	110
4.7 Argumentul sugerat de existența răului	112
4.8 Argumentul lui C.S. Lewis sugerat de existența nostalgiei	114
4.9 Argumentul sugerat de existența miracolelor	115
4.10 Argumentul sugerat de nevoia de semnificație	130
Concluzii	137
5. Anexa 1: Argumentul pentru existența lui Dumnezeu sugerat de teoria Big Bang-ului	139
6. Anexa 2: Posibile contestări ale demersului plantingian din partea teologiei reformate	155
6.1 Perspectiva lui Emil Brunner asupra teologiei naturale din <i>Natur und Gnade</i>	156
6.2 Respingerea de către Karl Barth a teologiei naturale brunneriene din <i>Nu!</i>	159
6.3 Perspectiva lui Brunner și Barth asupra teologiei naturale din scrierile mai târzii	165
6.4 Comparatie între perspectiva lui Plantinga și cea a lui Brunner asupra teologiei naturale	181
6.5 Comparatie între perspectiva lui Plantinga și cea a lui Barth asupra teologiei naturale	188
Concluzie	203
Bibliografie	205

Cuvînt înainte

Alvin Plantinga este considerat unul din cei mai proeminenți filosofi ai religiei contemporani: revista *Time* l-a descris drept cel mai important filosof protestant „ortodox” al Americii. Nu întâmplător în acest an, „ca urmare a contribuțiilor cruciale în ce privește tratarea problemelor perene ale filosofiei” și a faptului că „scrierile sale riguroase au făcut din teism o serioasă opțiune în filosofia academică”¹, el a primit prestigiosul premiu Templeton.

Cei familiarizați cu filosofia lui Plantinga cunosc faptul că acesta a avut intenția de a scrie o carte în care să-și dezvolte argumentele deja publicate – într-o formă considerată de el a fi doar *nedezvoltată* și *germinală*² – în articolul „*Two Dozen (or so) Theistic Beliefs*”³. Însă, după spusele sale: „timpul niciodată nu mi-a permis (să scriu această carte)... iar acum șansele de a o scrie sînt diminuate”. În schimb – sugerează el – „sper ca alții să fie mișcați... pentru a dezvolta (aceste argumente) în detaliu”⁴.

În acest fel s-a născut și gîndul de a scrie cartea de față, eu numărîndu-mă printre cei „mișcați” către dezvoltarea acestor argumente; ceea ce nu înseamnă că ideea realizării acestui proiect a pornit în primul rînd de la mine. Mișcarea inițială către proiect a venit mai degrabă *din afară*, la sugestia domnului Oliver Wiertz (profesor la *Philosophisch-Theologische Hochschule „Sankt Georgen”* din Frankfurt și îndrumătorul secund al programului doctoral pe care îl urmez la Universitatea „Johann Wolfgang Goethe” din Frankfurt). Domnia sa mi-a sugerat să

¹ Vezi în acest sens site-ul premiului Templeton: <http://www.templetonprize.org/currentwinner.html> și <http://www.templetonprize.org/videos/#one>.

² Alvin Plantinga, „Preface to the Appendix ‘Two Dozen or so Theistic Arguments’”, în *Alvin Plantinga*, ed. by Deane-Peter Baker, Cambridge: Cambridge University Press 2007, p. 203.

³ Alvin Plantinga, „Two Dozen (or so) Theistic Arguments”, în *Alvin Plantinga*, ed. by Deane-Peter Baker, Cambridge: Cambridge University Press 2007, argument (I), pp. 210-227.

⁴ Plantinga, „Preface to the Appendix ‘Two Dozen or so Theistic Arguments’”, p. 203.

scriu un articol despre argumentele privind existența lui Dumnezeu formulate de Plantinga în *Two Dozen (or so) Theistic Beliefs*.

Odată lucrul început, am observat cum pe zi ce trece articolul devine tot mai complex, transformându-se – în final – în cartea de față. Mi-am dat seama, lucrând la proiect, că într-un anumit sens el tinde să adune toate preocupările mele anterioare din direcția filosofiei religiei, istoriei gândirii creștine și filosofiei științei.

Gîndindu-mă la natura subiectului și la opiniile extrem de controversate pe care discuțiile pe această temă le generează în spațiul filosofic contemporan, am rămas surprins de interesul pe care articolul l-a generat între colegii și îndrumătorii mei de doctorat: mă așteptam ca reacția lor să fie mai degrabă negativă, în special vizavi de *argumentul sugerat de statutul epistemic pozitiv al opiniilor* – unde opiniile lui Plantinga sînt pentru mulți filosofi extrem de controversate (cu privire la critica făcută de el *neodarwinismului*). Totuși – deși într-adevăr subiectul a produs vii controverse – audiența a apreciat articolul și mi-a sugerat să-l public.

Pentru un feed-back cît mai obiectiv am trimis studiului și domnului Plantinga însuși (cu domnia sa am avut în repetate rînduri privilegiul de a comunica referitor la diverse neclarități legate de lucrarea mea doctorală). Reacția sa a fost foarte încurajatoare: mi-a răspuns că perspectiva din articol asupra argumentelor sale i se pare corectă și că evaluarea făcută de mine acestora o găsește foarte interesantă. Aprecierea sa a jucat un rol esențial în privința deciziei publicării acestei cărți.

La sugestia domnului Otniel Vereș, directorul editurii *Ratio et Revelatio*, am adăugat și un capitol privitor la anumite posibile contestări ale filosofiei plantingiene din direcția teologiei reformate continentale – în special venite din partea marelui teolog elvețian Karl Barth (care a fost un virulent critic al oricărei forme de *teologie naturală*). Dată fiind complexitatea subiectului (generată de nevoia de a înțelege critica barthiană a *teologiei naturale* în cadrul mai larg al faimoasei sale dispute cu Emil Brunner și de neîndoielnicele similarități dintre

perspectiva lui Plantinga și cea a lui Brunner asupra temei), capitolul respectiv a crescut foarte mult, motiv pentru care am decis să-l introduc la sfârșitul lucrării. În afară de aceasta, unii cititori ar putea fi foarte interesați de subiect, alții mai puțin – temei suplimentar pentru publicarea acest capitol în final, sub formă de *anexă* (*Anexa 2*).

Doresc să mulțumesc domnului profesor univ. dr. Marius Cruceru, directorul Departamentului de Teologie din cadrul Universității „Emanuel” din Oradea, și domnului Dr. Dănuț Mănăstireanu, director pentru credință și dezvoltare pentru regiunea Europei de Est și a Orientului Apropiat în cadrul organizației World Vision International (și profesor la Facultatea de teologie evanghelică din Osijek, Croația), pentru sprijinul oferit în vederea publicării acestei cărți.

Introducere

Este greu să nu fii cuprins de admirație atunci când *prima facie* contempli complexitatea unei ființe vii – să nu fii tentat a spune că ceea ce vezi e un miracol.

E adevărat că pentru unii oameni noțiunea de lume animală are mai degrabă conotații negative. Imaginile pe care aceasta le evocă sînt cele din documentarele lui David Attenborough: fălci încleștate în jugulara antilopelor, păianjeni țesîndu-și plasa în jurul unei gîze în agonie – cea „natură roșie în dinte și gheară” („nature, red in tooth and claw”) din versurile Lordului Tennyson. Dar pentru mulți alții, dincolo de cruzimea și patologicul puternic vizibile în diverse zone ale lumii vii, senzația de admirație produsă de ceea ce funcționează aici *normal* este copleșitoare.

Leibniz, impresionat de structura vietăților naturii, le considera adevărate rețele de automate încastrate la rîndul lor în alte automate, și tot așa mai departe, *ad infinitum*⁵. Este adevărat, admirația sa se referea în mod strict la ființele vii văzute din perspectiva metafizică a *Monadologiei* sale: or, acest gen de metafizică nu mai pare acum (pentru lumea filosofică) convingătoare.

Totuși, în mod interesant, știința pare a îndreptăți astăzi într-un plan empiric o perspectivă oarecum similară cu cea a lui Leibniz. De

⁵ „Thus the organic body of each living being is a kind of divine machine or natural automaton, which infinitely surpasses all artificial automata. For a machine made by the skill of man is not a machine in each of its parts. For instance, the tooth of a brass wheel has parts or fragments which for us are not artificial products, and which do not have the special characteristics of the machine, for they give no indication of the use for which the wheel was intended. But the machines of nature, namely, living bodies, are still machines in their smallest parts ad infinitum. It is this that constitutes the difference between nature and art, that is to say, between the divine art and ours”. (Gottfried Wilhelm Leibniz, *The Monadology* 64 (transl. Robert Latta), Oxford: Clarendon Press 1898, pp. 254-255); vezi de asemenea O Chad Nachtomy, „Leibniz on Artificial and Natural Machines: Or What it Means to Remain a Machine to the Least of Its Parts”, în Justin Smith and O Chad Nachtomy (eds.), *Machines of Nature and Corporeal Substances in Leibniz*, Dordrecht: Springer 2011, p. 73.

exemplu, nu este oare un adevărat miracol modul în care un organ precum *inima* – cu valvele și mușchii ei puternici – pompează neîntrerupt sînge timp de 70-80 de ani în corpul majorității oamenilor? Sau felul în care acest mic organ e strîns interconectat cu alte organe supercomplexe precum plămîni, ficatul sau stomacul? Sau faptul că niciunul dintre aceste adevărate automate organice nu poate funcționa fără celălalt, toate fiind parte a unui întreg complex, supervizat la rîndul său de creier? În plus, fiecare celulă a inimii este un adevărat computer, în care un fascinant soft biologic (informația din ADN) coordonează și controlează toate activitățile. La rîndul său, acest microcomputer conține o mulțime de automate moleculare: mașini de transport, de construcție, de ingestie, de propulsie, de transmisie a curentului, de copiat informații – toate acționînd (în majoritatea cazurilor) într-o perfectă coordonare⁶. În afară de asta, știm mai nou că întreaga diversitate a componentelor chimice din univers – care constituie materialul de construcție al acestor mașini (și fără de care viața nu ar fi posibilă) – există doar în virtutea unui foarte fin acord al constantelor și raporturilor dintre forțele fundamentale ale micro- și macro-universului: cele nucleare (tare și slabă), cea electromagnetică și cea gravitațională.

La toate acestea ar mai trebui adăugat faptul că ființele vii au nevoie de o ecologie corespunzătoare – ce implică existența apei, a aerului, vîntului, soarelui, a unui foarte special tip de planetă, sistem solar, galaxie și în ultimă instanță univers – fără de care viața, din nou, nu ar fi posibilă⁷.

⁶ Vezi de exemplu titlurile cîtorva articole din numărul 92 al revistei *Cell* (din anul 1998): Bruce Albert, „The Cell as a Collection of Protein Machines”; Tanya Baker and Stephen Bell, „Polymerases and the Replisome: Machines within Machines”; Jonathan Staley and Christine Guthrie, „Mechanical Devices of the Spliceosome: Motors, Clocks, Springs and Things”...

⁷ Vezi de exemplu în acest sens prezentarea de către Stephen Hawking a argumentului pentru existența lui Dumnezeu pornind de la acordul fin al constantelor universului (Stephen Hawking și Leonard Mlodin, *Marele Plan* (trad. Anca Vișinescu și Mihai Vișinescu), București: Editura Humanitas 2012, pp. 125-140), și în continuare încercarea sa de a dovedi că argumentul nu e

În lumina tuturor acestor lucruri, miracolul nu e doar faptul că supraviețuim, cei mai tari dintre noi aproximativ 80, 90 sau 100 de ani. Simpla situație că fiecare din noi trăim chiar și o singura zi, sau oră, sau secundă constituie în sine o minune.

Putem așadar, în acest context, să ne îndoim că există un proiectant super-inteligent al naturii și universului? *Prima facie* o astfel de îndoială pare absolut irațională...

Totuși, mulți continuă să rămână sceptici... Există nu puțini biologi, fizicieni și filosofi care – în limbaj blagian – „ucid cu mintea” tainele universului; la o cercetare mai atentă – susțin ei – totul se dovedește a fi un simplu accident norocos într-un univers care în esență nu ascunde niciun fel de intenție sau sens: doar energie și contingență.

Alvin Plantinga – filosoful ale cărui argumente constituie subiectul cărții de față – nu face parte din această categorie de gânditori. Chiar dacă – spre deosebire de Leibniz – nu crede că lumea în care trăim este *cea mai bună posibilă* (de fapt pentru el conceptul de *cea mai bună lume posibilă* este la fel lipsit de sens precum cel de *cel mai mare număr natural*⁸), totuși el împărtășește cu Leibniz părerea că Dumnezeu există și că există argumente în favoarea existenței sale. Este relevantă în acest sens o afirmație făcută în contextul unei recente dispute cu Daniel Dennett (unul din reprezentanții de marcă ai Noului Ateism contemporan): „îmi vine foarte greu să cred că întreaga diversitate uluitoare a vieții pe pământ, inclusiv creierul uman, ar fi luat ființă (așa cum crede Dennett și prietenii lui că au luat ființă) prin evoluție neghidată”⁹.

Studiul de față își propune să prezinte (și eventual să dezvolte) câteva din aceste argumente.

Merită însă precizat că pentru Plantinga credința în Dumnezeu nu

convingător (*ibidem*, pp. 140-154).

⁸ Vezi în acest sens interviul său „Is this the Best of All Possible Worlds?”, realizat în cadrul seriei PBS „Closer to Truth” și accesibil online la adresa <https://www.closertotruth.com/series/the-best-all-possible-worlds>.

⁹ Alvin Plantinga, „Naturalism contra știință”, în Alvin Plantinga și Daniel Dennett, *Știință și religie: sînt ele compatibile?* (trad. Antoaneta Sabău și Florin George Călian), Oradea: Editura Ratio et Revelatio 2014, p. 81.

are, în ultimă instanță, nevoie de dovezi pentru a constitui o opțiune filosofică rațională. În această privință el e de acord cu perspectiva unor gânditori ca Jean Calvin, Søren Kierkegaard¹⁰ sau Karl Barth¹¹, și

¹⁰ Pseudonimul Johannes Climacus al lui Kierkegaard (pseudonim care pentru foarte mulți analiști ai operei kierkegaardiene se apropie cel mai mult de ideile autorului), pare a afirma ideea că ființele umane sînt în mod natural conștiente de existența lui Dumnezeu, fiind înzestrate în mod structural cu un gen de *sensus divinitatis*. De aceea, pentru Climacus, o persoană care încearcă să dovedească existența lui Dumnezeu arată lipsă de respect față de divinitate, întrucît o face pe aceasta ridicolă prin încercarea de a-i argumenta existența în ciuda faptului că „ea este prezentă în fața nasului argumentatorului”. Mai degrabă o astfel de atitudine este un semn de ignorare a prezenței lui Dumnezeu (Søren Kierkegaard, *Concluding Unscientific Postscript* (transl. Howard and Edna Hong), vol. I, Princeton: Princeton University Press, 1992, pp. 545-546). Credința în Dumnezeu ar fi deci pentru om la fel de naturală „precum poziția stînd în cap a unei păpuși carteziene” (Søren Kierkegaard, *Philosophical Fragments* (transl. Howard and Edna Hong), Princeton: Princeton University Press, 1985, pp. 42-43). Acest raționament kierkegaardian pare a fi totuși exagerat, întrucît situația istorică a omului în univers nu oglindește perfect analogia situației în fața nasului unei persoane (prezente). Ideea că argumentatorul ar fi total conștient că s-ar afla înaintea lui Dumnezeu este discutabilă, întrucît atîta timp cît istoria pămînteană – așa cum o știm – continuă, Dumnezeu totuși rămîne – în mod obișnuit – ascuns și invizibil ochilor noștri: prin urmare argumentele nu sugerează în mod evident lipsă de respect față de divinitate (Valentin Teodorescu, „Climacus and the arguments for God’s existence”, în Heiko Schulz, Jon Steward and Karl Verstrynge (eds.), *Kierkegaard Studies Yearbook 2015*, Berlin: de Gruyter 2015, pp. 65-66).

¹¹ Karl Barth, *Church Dogmatics* (transl. by G.T. Thompson and Harold Knight), vol. 1, part 1, Edinburgh: T&T Clark 1956, pp. 93-95, 135; Alvin Plantinga, „Reason and Belief in God”, în *Faith and Rationality*, ed. by Alvin Plantinga and Nicholas Wolterstorff, Notre Dame: University of Notre Dame Press 1983, pp. 68-71. Barth critică ideea fundării credinței în Dumnezeu pe argumente, întrucît în opinia sa aceasta înseamnă a accepta drept premisă punctul de vedere al necredinței: dacă un credincios acceptă pentru sine punctul de vedere al necredinței, atunci angajamentul său ultim este față de rațiune, nu față de Dumnezeu. Acest angajament nu este însă potrivit, întrucît are ca efect o credință instabilă, care depinde de succesul sau insuccesul ultimului argument filosofic la modă. Pe de altă parte, dacă promotorul teologiei naturale nu acceptă pentru sine punctul de vedere al necredinței, dar în ciuda acestui lucru îl adoptă ca premisă în încercarea de a-l converti pe necredincios, atunci el își induce în eroare interlocutorul sau chiar îl înșală (Plantinga are rețineri față de această din urmă idee, întrucît nu vede

în contradicție cu alții – precum Leibniz, René Descartes¹² și, în special, John Locke¹³. În opinia sa putem poseda această credință în mod bazal (*properly basic*)¹⁴, nu pe temeiul altor convingeri (convingeri bazale ar mai fi de exemplu „2+2=4”¹⁵ sau „Mi se pare că văd un copac”.)¹⁶

Însă cu referire la acest gen de justificare a credinței poate fi ridicată întrebarea: „cum rămîne cu povestea *Marelui Dovleac* sau cea a *Monstrului Zburător de Spaghete*”? În cuvintele lui Plantinga:

dacă credința în Dumnezeu este bazală, de ce nu ar putea fi bazală orice credință? Nu am putea afirma aceeași idee cu privire la orice aberație bizară? Cum rămîne cu voodoo sau cu astrologia? Ce putem spune despre credința că *Marele Dovleac* se întoarce la noi de fiecare Haloween? Nu le-am putea considera și pe acestea în mod legitim bazale?¹⁷

Nu întîmplător, lideri proeminenți ai noului val ateist, precum Richard Dawkins și Daniel Dennett, au afirmat ironic că „zeități populare (la această oră) pe internet” sau la cinema – de genul *Monstrului*

un impediment în folosirea unui argument din rațiuni pur euristice – chiar dacă aceasta nu joacă un rol esențial în aderența proponentului la propria paradigmă teistă; însă pe de altă parte este total de acord cu cea dintîi idee – anume că nu e normal ca un credincios să accepte pentru sine punctul de vedere al necredinței).

¹² Alvin Plantinga, „Reason and Belief in God”, în Alvin Plantinga and Nicholas Wolterstorff (eds.), *Faith and Rationality*, Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press 1983, p. 58.

¹³ Alvin Plantinga, *Warranted Christian Belief*, Oxford: Oxford University Press 2000, pp. 71-81, 86-88.

¹⁴ De fapt, pentru a fi mai preciși, pentru Plantinga credința că Dumnezeu există nu este, în sens strict, bazală. Mai degrabă credințe precum „Mă simt vinovat înaintea lui Dumnezeu”, sau „Dumnezeu mă iartă”, sînt bazale. Credința că „Dumnezeu există” e mai degrabă o consecință a acestor propoziții: de aceea, doar în sens vag (‘loosely’) o putem numi bazală (Plantinga, „Reason and Belief in God”, p. 82).

¹⁵ Plantinga numește astfel de propoziții „self-evident propositions” (Plantinga, „Reason and Belief in God”, pp. 43, 46-47).

¹⁶ Plantinga numește astfel de propoziții „incoercibile” (*ibidem*, p. 58).

¹⁷ Plantinga, „Reason and Belief in God”, p. 74.

Zburător de Spaghete (Flying Spaghetti Monster)¹⁸ sau Superman¹⁹ – sînt „la fel de irefutabile” ca Dumnezeuul teismului²⁰ (ori „ca Yahweh”, Dumnezeuul iudeo-creștin)²¹.

Flying Spaghetti Monster – scrie Dawkins - ... i-a atins pe mulți cu excrescența sa în formă de tăișel. Sînt încîntat să văd că s-a publicat, spre mulțumirea tuturor, *Gospel of the Flying Spaghetti Monster*. Eu nu am citit-o, însă cine are nevoie să citească o evanghelie atunci cînd știe că ea este adevărată?²²

Răspunsul oferit de Plantinga acestui gen de obiecții este că sus-menționata credință în „întoarcerea Marelui Dovleac” (sau în existența lui Superman sau a lui Flying Spaghetti Monster) nu este bazală, și că există – în ciuda faptului că nici Plantinga, nici alți epistemologi reformați nu au dezvoltat un criteriu *precis* al bazalității – o diferență esențială între credința în Dumnezeu și credința în Marele Dovleac. Acest criteriu (oricît de imprecis), include ideea că o credință bazală – deși nu se întemeiază pe alte credințe –, nu este totuși lipsită de orice fundament, întrucît *experiența* joacă un rol crucial în întemeierea ei. De exemplu, cînd vine vorba de credințe bazale de tip *incorrigibil* (precum „mi se pare că văd un copac”) acestea se bazează, ar spune

¹⁸ Această deitate postmodernă a fost imaginată de Bobby Henderson – într-o scrisoare satirică (deschisă) scrisă în anul 2005 cu scopul de a protesta împotriva permisiunii predării creaționismului și a ideilor Proiectului Intelligent (ca alternativă la evoluția neodarwinistă) în școlile americane. Pornind de la această zeitate comică s-a creat o mișcare socială care a inventat o „biserică a Monstrului Zburător de Spaghete” și o „Evanghelie” a acestui personaj... Richard Dawkins face aluzie la respectivul personaj considerîndu-l – asemeni zeităților politeiste sau a Dumnezeuului iudeo-creștin – imposibil de dovedit a fi inexistent. Însă în același timp existența sa – în mod analog cu aceea a zeităților clasice menționate – este foarte improbabilă (Richard Dawkins, *The God Delusion*, London: Bantam Press 2006, p. 53/ Richard Dawkins, *Himera credinței în Dumnezeu*, București: Curtea Veche 2007, pp. 65-66).

¹⁹ Daniel Dennett, „Adevăruri care-și ratează ținta. Naturalismul neatins”, în Plantinga și Dennett, *Știință și religie: sînt ele compatibile?*, pp. 45-46.

²⁰ Dennett, „Adevăruri care-și ratează ținta. Naturalismul neatins”, pp. 45.

²¹ Dawkins, *Himera credinței în Dumnezeu*, pp. 65.

²² Dawkins, *Himera credinței în Dumnezeu*, p. 66.

Roderick Chisholm, pe o experiență de genul „my being appeared *tre-ely to*” – „mi-a apărut în față ceva *arbor(icol)*”²³.

Plantinga afirmă că același lucru poate fi afirmat și cu privire la credința în Dumnezeu – și sugerează anumite genuri de experiențe care pot duce la apariția credinței în Dumnezeu.

Există în noi o dispoziție de a crede propoziții de genul: *această floare a fost creată de Dumnezeu sau acest univers imens și complex a fost creat de Dumnezeu* – atunci când contemplăm o floare, sau privim la cerul înstelat și gândim la uriașa întindere a universului... După ce am făcut ceva... rău... mă pot simți vinovat... și formez credința că *Dumnezeu dezaprobă ceea ce am făcut*. După confesiune și pocăință mă pot simți iertat, formînd credința că *Dumnezeu mă iartă pentru ceea ce am făcut*. O persoană aflată în mare pericol se poate îndrepta spre Dumnezeu și cere protecția și ajutorul său; și bineînțeles, el sau ea formează atunci credința că *Dumnezeu este într-adevăr capabil să asculte și să ajute* (dacă el crede că asta este potrivit). Când viața este plăcută și împlinitoare, un sens de grațitudine spontană poate să-și facă apariția în sufletul meu; cineva aflat în această condiție poate să mulțumească și să aducă slavă Domnului pentru bunătatea sa, și va avea bineînțeles credința adiacentă că *într-adevăr Domnul merită mulțumirea și adorarea mea*. Există de aceea multe circumstanțe care pot evoca credința în Dumnezeu: vina, grațitudinea, pericolul, un sentiment al prezenței lui Dumnezeu... contemplarea anumitor zone sau ființe din univers²⁴.

Prin urmare, răspunsul dat de Plantinga obiecției *Marelui Dovelac* (sau sectei adoratorilor *Monstrului Zburător de Spaghete*) este acela că

²³ Plantinga, „Reason and Belief in God”, p. 79.

²⁴ Plantinga, „Reason and Belief in God”, pp. 80-81. Merită în acest sens observat că ideile sus-menționate ale lui Plantinga, ce evocă transcendența sînt sugerate și de alți gânditori: de exemplu Kant face referire atît la *cerul înstelat*, cu „spațiul său imens de lumi pest lumi”, cît și la *legea morală*, a cărei determinare „merge la infinit” – în celebra afirmație din finalul *Criticii rațiunii practice* (scrise și pe piatra sa de mormînt): „Două lucruri umplu sufletul cu mereu nouă și crescîndă admirație, cu cît mai des și mai stăruitor gîndirea se ocupă cu ele: cerul înstelat deasupra mea și legea morală în mine” (Immanuel Kant, *Critica rațiunii practice* (trad. Nicolae Bagdasar), București: Editura IRI 1995, pp. 186-187; vezi în același sens Plantinga, *Warranted Christian Belief*, p.

Dumnezeu pare să fi implantat în noi o *tendință* de a crede în el, care poate fi activată prin intermediul unor experiențe de genul celor descrise mai sus:

Dumnezeu a implantat în noi o tendință naturală de a vedea mâna sa în lumea ce ne înconjoară. Nu același lucru poate fi spus și despre Marele Dovleac, ne-existând în noi... nicio tendință naturală de a accepta credințe cu privire la Marele Dovleac²⁵.

Urmîndu-l pe Calvin, Plantinga numește această tendință înăscută²⁶ *sensus divinitatis*²⁷. Ideea nu este nouă: a fost afirmată în Antichitate

173). Despre „tainele din flori” scrie și Lucian Blaga în cunoscuta poezie „Eu nu strivesc corola de minuni a lumii” (vezi și Plantinga, *Warranted Christian Belief*, p. 174). Tot în contextul acestei discuții Plantinga face trimitere și la acel sentiment de teamă plină de respect, de *numinos* misterios și fascinant, despre care vorbește Rudolf Otto (Rudolf Otto, *The Idea of Holy*, New York: Oxford University Press 1958, cf. Plantinga, *Warranted Christian Belief*, p. 183).

²⁵ Plantinga, „Reason and Belief in God”, p. 78; privitor la această obiecție, chiar și un serios critic (ateu) al filosofiei plantingiene ca Michael Martin admite că e un „non-starter” (Michael Martin, *Atheism: A Philosophical Justification*, Philadelphia: Temple University Press 1990, p. 272, cf. Plantinga, *Warranted Christian Belief*, p. 345).

²⁶ Vezi de exemplu Alvin Plantinga, „Știință și religie: în ce constă de fapt conflictul”, în Plantinga și Dennett, *Știință și religie: sînt ele compatibile?*, pp. 21-22.

²⁷ Plantinga de exemplu oferă în sprijinul acestei idei următorul citat din Calvin: „Există în sufletul uman (ca instinct natural) o conștientizare a prezenței divinității; considerăm această afirmație ca fiind evidentă. Pentru a nu permite nimănui să-și găsească refugiu în scuza ignoranței, Dumnezeu însuși a implantat în toți oamenii o anumită înțelegere a maiestății sale divine... Totuși, așa cum o spune eminentul păgîn, nu există nicio națiune atît de barbară, niciun popor atît de sălbatic, încît să nu aibă o adîncă convingere că există un Dumnezeu: atît de profund ocupă această idee mințile tuturor, atît de tenace este ea inerentă inimilor tuturor! De aceea, de vreme ce de la începutul lumii nu a existat niciun teritoriu, niciun oraș, pe scurt, nicio casă care să nu aibă o religie, aceasta e o mărturie tacită a faptului că un sens al divinității este întipărit în mințile tuturor”. (John Calvin, *Institutes of the Christian Religion*, translated by Ford Lewis Battles, Philadelphia: Westminster Press 1960, book 1, chapter 3, pp. 43-44, cf. Plantinga, „Reason and Belief in God”, pp. 65-66).

de filosofi precum Epicur, Seneca²⁸ și Cicero²⁹ (cu privire la credința contemporanilor lor în existența zeilor). Calvin de fapt chiar citează în *Institutele* sale un pasaj din lucrarea lui Cicero, *De Natura Deorum*, în sprijinul acestei poziții³⁰.

Se poate aduce totuși o obiecție acestui model: este adevărat că dacă un grup de persoane inventează în mod conștient un personaj de genul *Marelui Dovleac* sau a *Monstrului Zburător de Spaghete* (și decid să facă din acesta zeitatea lor), ele nu cred la modul serios în existența respectivei zeități – și în mod evident nu posedă vreo tendință înnăscută de a accepta credințe cu privire la ea. Totuși, dacă ideea de *sensus divinitatis* poate fi valabilă pentru teism, de ce să nu fie valabilă și pentru alte credințe religioase, mai puțin comice – de genul voodoo,

²⁸ Vezi în acest sens, de exemplu, acest citat din Seneca: „Sîntem obișnuiți să oferim o considerabilă greutate opiniilor comune tuturor oamenilor: sîntem de părere că atunci cînd toți oamenii cred într-o idee, aceasta constituie un argument în sprijinul adevărului ei; de exemplu, considerăm că există zei (printre altele) în virtutea faptului că există implantată în fiecare om o opinie cu privire la zei – și nu există nicăieri vreo populație atît de lipsită de legi și de moravuri, încît să nu creadă în existența unei zeități”. Seneca, *Ep.* 117.6, cf. Antonello Orlando, „Seneca on *Prolepsis*: Greek Sources and Cicero’s Influence”, în Julia Wildberger and Marcia Colish (eds.), *Seneca Philosophus*, Berlin: Walter de Gruyter 2014, p. 46.

²⁹ Vezi în acest sens următorul citat din Cicero: „Epicur este cel dintîi care a observat că zeii există întrucît natura însăși a întipărit în mințile tuturor oamenilor o concepție cu privire la ei. Căci ce popor sau trib există care să nu posede o anumită ‘pre-concepție’ despre zei?... Vedeți prin urmare că cercetarea noastră are un temei bun și adevărat. Căci credința în zei n-a fost stabilită pe baza autorității, a obiceiurilor sau a legii, ci se bazează pe consensul unanim și ferm al umanității; existența lor este de aceea o concluzie necesară, întrucît noi posedăm un concept instinctiv sau mai degrabă înnăscut al lor; însă o credință pe care toți oamenii prin natura lor o împărtășesc trebuie să fie cu necesitate adevărată; de aceea, trebuie admis că zeii există. Și de vreme ce acest adevăr este aproape universal recunoscut nu numai printre filosofi, ci de asemenea printre cei needucați, trebuie să admitem ca adevăr acceptat faptul că posedăm – așa cum am afirmat mai sus – o ‘pre-concepție’, o ‘noțiune apriori’ cu privire la existența zeilor”. (Cicero, *De Natura Deorum Academica*, I. xvi-xvii, translated by H. Rackham, Cambridge MA. Harvard University Press 1967, pp. 45, 47).

³⁰ Vezi citatul deja menționat (în nota 27) din Calvin, *Institutes of the Christian Religion*, pp. 43-44.

animism, panteism, politeism, naturalism, în principiu pentru orice formă existentă (și practică) de religie (sau perspectivă filosofică) – inclusiv cu privire la credința unora că *Pământul este plat*)?³¹ La urma urmei, nu a fost sugerată ideea existenței unui *sensus divinitatis* prima dată de Epicur, Cicero și Seneca într-un context politeist? De ce să-i limităm așadar validitatea doar pentru teism?

Într-o discuție personală cu Alvin Plantinga am adus în centrul atenției această dificultate: de ce să refuzăm de exemplu ideea de *sensus divinitatis* pentru *voodoo* – care este o religie politeistă? Răspunsul său a fost că într-adevăr *sensus divinitatis* poate funcționa la fel de bine atât pentru politeism, cât și pentru monoteism; cât despre *voodoo*, a menționat că în momentul publicării articolului „Reason and Belief in God” sau a cărții *Warranted Christian Belief* nu era conștient că aceasta este o religie politeistă, înțelegînd-o mai degrabă ca pe o religie magic-impersonală de genul *preanimismului melanezian* (ce sugerează în univers – în oameni, animale plante și obiecte – existența unei forțe sacre impersonale – *mana*). Însă odată clarificat faptul că *voodoo*-ismul e o formă de politeism, a admis că *sensus divinitatis* poate funcționa și în contextul acestei religii.

Nu același lucru, susține el, se poate afirma însă și cu privire la panteism, animism sau naturalism – sau la susținătorii ideii că Pământul este plat. Pentru Plantinga, un analog al *sensus divinitatis* este plauzibil doar pentru acele religii care permit existența unei/unor zeități personale (de exemplu pentru monoteism sau politeism); într-un univers care nu a fost creat de una (sau mai multe) divinități personale nu există niciun motiv să ne așteptăm ca oamenii să posede un *sensus divinitatis* – (un mecanism cognitiv) care să-i ajute la dobîndirea cunoașterii cu privire la realitatea ultimă (a aceluia univers). Fără o persoană în spatele universului (care să fi fost implicată într-un fel în crearea omului) nu poate exista nicio intenție supra-imanentă în univers. Prin

³¹ Michael Martin aduce această obiecție modelului plantingian în *Martin, Atheism: A Philosophical Justification*, p. 272, cf. Plantinga, *Warranted Christian Belief*, p. 345.